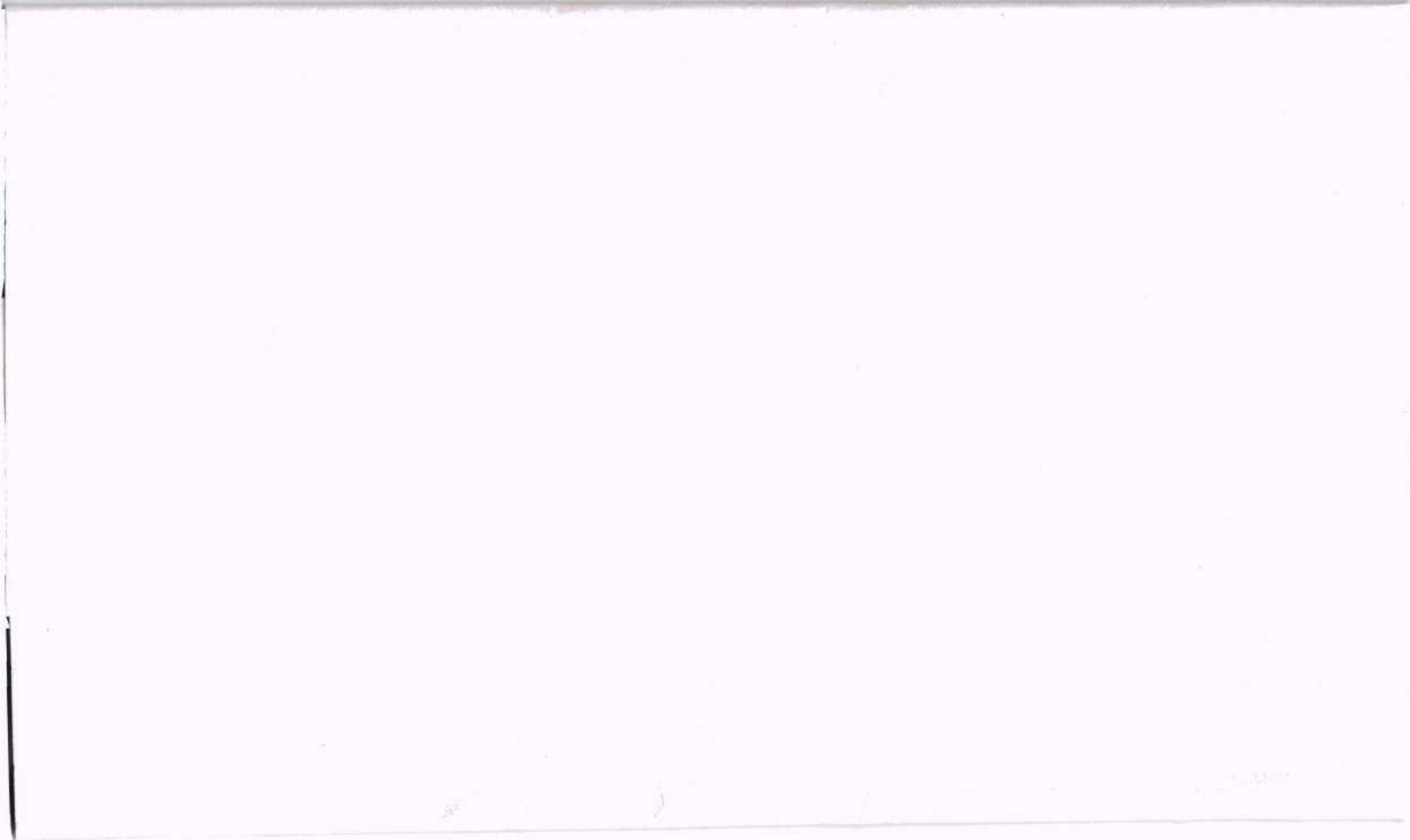

व्रतार्क (अपूर्ण)

①

॥ ॥ अथ ता के प्रारंभः ॥ ॥ ७ ॥

व्रतार्कप०

१

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीविश्वेश्वराय नमः ॥ ॥ दिवाकरपददं प्रलदं प्रदायकं ॥ त्रैलोक्यत
मसोनाथशकर्तृत्स्रणाम्यहं ॥ १ ॥ योजाग्रन्तिजकरसदरादिमथेनिर्मथ्यप्रथिततराधका
रसिंधुं ॥ २ ॥ नामंभासंप्रणामोदुरभरतबललोचनालिङ्गतेनभ्राम्यद्रुगाहभूरिभ्रमजन
नपरोजानकीवल्लभांघ्री ॥ नातेश्रीनिलकंठाय लपदकूपया लब्धशास्त्रार्थतत्त्वंकुर्वशी
शंकरोहंसदृश्यदंभोजतुष्टैव्रतार्कं ॥ ३ ॥ अत्रवस्वकर्तव्यविषयानियतः ॥ संक
ल्प्याव्रतमिति श्रीदत्तः ॥ अत्र अग्निहोत्रसंध्यावंदनादिविषये संकल्पइति ॥ प्रसक्ते कित्वयुक्त
व्रतप्रसिद्धिविषयः संकविशेषः ॥ ॥ स एव व्रतं ॥ ॥ न व्रतसंकल्पयेतित्यत्र इति वा
क्यं ॥ पाकंपवति ॥ दानंदद्यादिवप्रत्ययानुग्रहाथिप्रयोगोत्पत्तिरिति तव्याः ॥ तत्र प्र
कालमाह ॥ ॥ हेमाद्रौ गगः ॥ अस्तंगे वगुरोशुक्रे बाले वृद्धे मालि म्लुचे ॥ उदयाप
नमुपारभं व्रतानां नैबकारयेत् ॥ ॥ तत्रैव वृद्धमनुबृहस्पतिः ॥ ॥ अगत्याधा
नंप्रतिष्ठावयज्ञदानव्रतानि च ॥ मांगल्यमभिषेकं वमलमासे विवर्जयेत् ॥ वा

श्री
१

लेवायदिवावह्रेशुक्रेवास्तगतेगुरौ ॥ मलमासश्चैतनिवर्जयेदेवदर्शनं ॥ ललुः ॥ नी
चस्तेवक्रसंस्थेष्यति चरणगते बालवद्वास्तगोवासन्यासो देवयोत्राव्रतनियमविधिः
कर्णवेधस्तुहीहा ॥ मौं जीवं धोयकृडापरिनयनविधिवास्तुदेवप्रतिष्ठावर्जासदिः
प्रयलात्रिदत्रापतिगुरौ सिंहसगरशिः स्थिते च ॥ नीचस्थामकरस्थः कल्पतरो देवीपु
राणे ॥ सिंहसंस्थं गुरुं शुक्रं सर्वारंभेषु वर्जयेत् ॥ प्रारंभं तत्र सिद्धं तमहाभयकरं
भवेत् ॥ पुत्रमित्रकलत्राणि हन्याद्याधनसंज्ञायः ॥ देवाराण्यतदुगेषु प्रतोद्यानगृ
हेषु च ॥ सिंहसंस्थं मकरस्थं च गुरुं यत्नेन वर्जयेत् ॥ वसिष्ठः ॥ सिंहसंस्थं तु मघासंस्थं
गुरुं यत्नेन वर्जयेत् ॥ अन्यत्र सिंहभागे तु सिंहसंस्थोऽपि न दृश्यति ॥ सिंहसंस्थं गुरो वर्ज
नीयत्वेन मघात्तुरागएव ॥ अन्यत्र तु सिंहान्नाकएव वर्जः ॥ तथा च मदनरत्नादि
धृतकालविधामेने ॥ सिंहस्थितः सुरगुरुयदि न मघायास्तवर्जयेत् सकलक

व्रतार्कष०

२

लकर्मसुसौम्यभागे॥ विंध्यस्यदक्षिणदिशिप्रवदंतिचार्याः सिंहांशकेमगतपतामवि
वर्जनीयं॥ सिंहांशस्तुपूर्वाफलुन्याप्रथमः पादः॥ मृगपतौमकरस्थेगुरोदिशि
विशेषमाहलक्ष्यः॥ नर्मदापूर्वभागेतुशोणस्योत्तरदक्षिणे॥ गंडक्याः पाश्चि
मेभागेमकरस्थेनदोषभाक्॥ केषांकिंस्त्रीकर्तुंकाणामन्येषां व्रतानामगदत्सा
दयेष्वारंभनिषेधति॥ हेमाद्रौलौगाक्षिः॥ ॥ उद्यानिकाशितपवित्रकमेघ
पूजादूर्वाष्टमीफलविरूढकलागराणि॥ स्त्रीणां व्रतानि निरिविडालिन्यपि
वार्षिकोणि कुर्याद्गस्तुदितेनशुभानिलिपूरिति॥ उद्यानिकाव्रतवि
शेषः शिवपवित्रकं॥ श्रावाद्यामथ बामाद्यां विहितं शिवपवित्रा
रोपणं॥ मेघपूजाव्रतविशेषः॥ दूर्वाष्टमी॥ भाद्रशुक्लद्वितीया॥ फल

श्री

२

विसृक्तं भाद्रशुक्लचतुर्दश्यां पालीव्रतं कदलीव्रतपरनामकं ॥ जागरं आश्विनपौर्णमास्यां कोजा
गरव्रतं ॥ कार्तिकशुक्लचतुर्दश्यां विहितं जागरव्रतं वा ॥ वार्षिकणीत्यत्र वर्षासु भवानिवापि कृ
णीत्येव व्युत्पत्तिर्नैत ॥ वर्षे भवानिति तथा सति शरदादिशोषपर्यंतं अगस्त्याद्यानुव्रत
स्तन्मध्ये विहितां वास्त्रीव्रतानां सर्वथानारंभ एवापद्येत इति ॥ अगस्त्याद्यकालं प्राद्विवादा
सीये ॥ उदेतियाम्या हरिसंक्रमाद्वेरेकाधिके विज्ञाति ह्यगस्त्यं ॥ सप्तमे स्तं वषसंक्रमा
च्च प्रयाश्च तिगर्गादिभिरप्यमाणिस्त्रिव्रतारं सप्तमास्योस्तिथिविनिष्टिहेमाद्रौ प्रत्यव्रतः ॥
उदयस्यातिथिर्ग्राहिणसेवदिनमध्यभाक् ॥ सारं चानवतानास्याद्वारं संप्रसमापनं ॥ ए
तद्वातिरिक्तामरं चोयां प्रारं स माहते त्रैवेदं हू बासिष्ठः ॥ रं च व्यापिमात्तं डायवरवडाप
वेतिथि ॥ व्रतप्रारं पूणंतस्यामनस्तगुरुशुक्रयुः ॥ अनस्तमितगुरुशुक्रायां तिथौ व्रत
मारं पूणीयमित्यर्थः ॥ रत्नमालाया ॥ ॥ सोमसौम्यगुरुशुक्रवाक्षसराः सर्वकर्मसु भ
वंति सिद्धिदाः ॥ भानुभोगेन निवासेरषु तु प्राक्रमे वरवलुकर्मसिध्यति ॥ विरुद्रसजा इह

बृताकेप०

३

येवयोगास्तेषामनिष्टः खलुपादश्चाद्यः॥सर्वेद्यतिस्तुव्यतिपातनामासर्वो
प्यरिष्टः परिघस्यचाद्यं॥ तिस्रस्तु योगेप्रथमेत्यवज्ञेव्याघातसंतेनवपंचशूले॥
गंडेचगंडेचषडेवताद्यःशुभेषुकार्येषुविवर्जनीयाः॥ ॥ब्रह्मयामले॥दिन
भद्रायदारात्रोरत्रिभद्रायदादिवा॥तस्याज्याशुभकार्येषुप्रादुरेवंपुरा
तनाइति॥ ॥अथदेशं व्यासः॥सर्वेशीलोच्चयाःपुण्याःसागराःसरित
स्तथा॥अरण्यानिचपुण्यानिविशेषान्नेमिषंतथा॥ ॥देवीपुराणे॥दे
शानदीगयाशैलंगंगानर्मदपुष्करं॥वाराणशिकुरुक्षेत्रंप्रयागंजंबुके
श्वरं॥केदारंबामपादंचकुडवंपुष्कराद्वयं॥सोमेश्वरंमहापुण्यंतथा
चामरकंडकं॥कालंजरंतथाविंध्यंयत्रवासोशुहस्वच॥शुहःस्वामिका

श्री
३

तिकियः॥ ॥ मनुः॥ सरस्वती दृषद्वस्यो देवतद्योयदंतरं॥ तं ब्रह्मनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रवक्ष
ते॥ यस्मिन्देशे य आचारः पारंपर्यं क्रमागतः॥ वर्णाव्यंसातरुलानां ससदाचारउच्य
ते॥ कुरुक्षेत्रं च मस्याश्च पांचालाः सुरसैनिकाः॥ एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त इति त
रुः॥ मस्याविराटाः॥ पांचालाः कान्यकुब्जाः॥ सुरसैनिकामथुरादेशः॥ अनंतर
समः॥ हिमवद्विंध्ययोर्मध्ये यत्राविनशानादपि॥ प्रत्यगैव प्रयागात्तु मध्यदेशउ
दाहृतं॥ विनशानंकुरुक्षेत्रं॥ आसमुद्रात्तवै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात्॥ तयो रवा
तरंगिर्यैरार्यावर्तविदबुधाः॥ सिंधुर्नदी पश्चिमतीरव्याकृत्यर्थमाह॥ कृष्ण
सारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः॥ स ज्ञेयो यज्ञियो देशो मेषु देशः सतः परः॥
एता हि जातयो देशोऽसंश्रयं न प्रयत्नतः॥ ॥ याज्ञवल्क्योपि॥ ॥ यस्मिन्देशे मृ
गः कृष्णः स तस्मिन्धर्माच्चिबोधमेति॥ अथाधिकारिणास्कां दे॥ निजवर्णाश्च

व्रतार्कप०

४

माचारः निरतः श्रुद्मानसः ॥ अलुब्धः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः ॥ व्रतेषु अधिकृतैः
राजं न न्यथा विपुलः श्रमः ॥ अद्वा वासा न्यापपीरुश्च मदेदं पविर्वर्जितः ॥ पूर्व
न्तिश्च माश्रित्य द्रथावत्कर्मकारकेः ॥ अवेदनिन्दके धीमान् अधिकारी व्रतादिषु ॥
निजवर्णाश्च माचारदयनेन वतुर्णामधिकारो गम्यते ॥ अतएव क्रौर्मे ॥ ब्राह्मणाः
क्षत्रियाः वैश्याश्चूडाश्चैव द्विजोत्तम ॥ अर्चयन्ति महदेवं यज्ञदानसमाधि
भिः ॥ व्रतोपवासनियमैर्होमिस्वाध्यायतर्पणैः ॥ तेषां वैशिवसायुज्यं सामी
प्यं वाति दुर्लभं ॥ सलोकतां वसारूप्यं प्रायते स ह्यसादतः ॥ देवलोषि ॥ व्र
तोपवासनियमैः शरारोक्तापनस्तथा ॥ वर्णाः सर्वेऽपि मुच्यन्ते पातकेभ्यो न सं
शयः ॥ अधिकारविशेषणस्य पुस्त्वस्याविवक्षितत्वात् ॥ स्त्रीणामप्यधि
कारः ॥ भारते ॥ मासुपाश्रित्य कौतेययेपिस्युः पापयो नयः ॥ स्त्रियो वैश्या

श्री
४

स्तथाश्रद्धास्तेपियांतिपरांगतिं॥ इति॥ क्वचित्स्तेषामनामप्यधिकारोहेमाद्रौदे
विपुराणे॥ स्नातैप्रमुदितैर्हृष्टैः ब्राह्मणैश्चत्रियैर्द्वैपैः॥ वैश्यैः शूद्रैश्चैर्भक्ति
युक्तैस्तेषैरन्यैश्चमानवैः॥ स्त्रीभिश्चकुलशालतद्विधानमिदंश्रुणु॥ वैश्य
शूद्रयोस्तुद्विरात्राधिकारोपवासो न भवति॥ वैश्याः शूद्राश्चमोहदपदासं ये
प्रकुर्वन्ते॥ त्रिरात्रं पंचरात्रं वा तयै बुद्धिर्न विद्येत इति॥ प्रास्तालिखितानि
बेधात्॥ बुद्धिः फलं॥ सप्तर्षिकाणां भर्तृश्यां विना नाधिकारः॥ तथा इमदनरेले
यमांकुंडेयपुराणे॥ यानारीस्त्वल्बनुज्ञाता भर्तापित्रासुतेन वा॥ निःफलं तु भवेत्
स्यायत्करोति प्रतादिकं॥ भर्ताज्ञयानुसर्वव्रतेषु अधिकारः॥ भार्या भर्तु मतेनैव व्र
तादीनां चरेत्तु धित्सेदतिकात्यायनेः॥ तथा च॥ पत्न्यैः जीवति यानारी उपवा
सव्रतं चरेत्॥ आयुष्यं हरते भर्तुः सानारी नरकं व्रजेत्॥ इति विश्वु वचनात्॥

ब्र० क० प

त्र

५

तन्मर्तुरनुज्ञापरं ॥ यत्कश्चित् ॥ नास्तिस्त्रीणां पृथक्पूजा न व्रतं नाप्युपोषणं ॥ भ
र्तुशुश्रूषये वेता लोका निष्ठा जतिताः ॥ यद्देवेष्वोयञ्च पित्रादिकेषुः कुर्यात् ॥ भ्य
वेनसक्रियां व ॥ तद्येवसाफलानान्यविज्ञानरिभुक्ते भर्तुशुश्रूषये वेतिस्त्वादा
नू ॥ समस्तकाणामेकादत्रयादुपवासदावनधिकार इति तन्न ॥ तस्यापि पृथक्
स्वातंत्र्येण भर्तुरनुज्ञापरत्वात् ॥ अतएव व्यासः ॥ ॥ कामं भर्तुरनुज्ञाता व्रतादि
ष्वधिकारिणीति ॥ ॥ शंखेपि ॥ ॥ कामं भर्तुरनुज्ञया व्रतोपवासनियमाः स्त्री
धर्मा इति ॥ न वनुज्ञया व्रतेष्वियते पृथक्धिकारापत्तिरिति शंखं ॥ तस्याश्रु
त्यध्ययनजन्यतावाभावेनापत्यसावानु ॥ यद्वास्त्वादस्य ॥ भर्तुशुश्रूषया स्तावक
त्वेनाप्युपपन्नत्वादिति ॥ न वमर्तुनुज्ञैव अधिकारसिद्धे विधवाया ॥ व्रतानधि
कारापत्तिरिति वाक्यं ॥ यानरिखे ल्वनुज्ञाता मर्तापित्रासुतेनवा ॥ विपूलं
तद्भवेत्तस्यायत्करो सौ ध्वं देहिकमिति माकं डेयोक्तेः ॥ पित्रायाज्ञया तस्या

श्री

५

५

धिकार इति हेमाद्रिः ॥ स्त्रीणां व्रतग्रहणे विशेषे हेमाद्रौ हरिवंशे ॥ स्तानं च
कार्यं चिरसः स्ततः फलमवाप्नुयात् ॥ स्नात्वा स्त्री प्रातस्तस्मिन् स्थाय पतिं विंता
पयेत्सती ॥ अथ व्रतधर्माः ॥ ॥ व्रतसंकल्पविधिर्भारते ॥ ॥ गृहीत्वोदुंब
रपात्रं वारिकर्णमुदधूरुबः ॥ उपविष्टं तु गृहीत्वा घट्टासंकल्पयेद्बुधः ॥ ओ
दुंबरं तान्ममयं ॥ ओदुंबरं स्मृतं तान्नेरतिविश्वोक्तेः ॥ यद्वा न्यव्रतादिसंकल्प
येदिति कल्पतरुः ॥ श्रीकृष्णकल्पतरुमते वाकारश्चार्थेति नियमार्थः ॥
यस्तु नक्त्यादिकर्तुमिच्छंतुदपि उक्ता विधिनैव गृहीत्वा दितितन्मत्परिस्यु
रत्वा वाकारस्योपवासपदस्य च वैयर्थ्यपत्तेः यत्संकल्पयेत्त गृहीत्वा रिस्यु
ने वापपत्तेरित्यदुषयत् ॥ तान्मपात्राय भावे हस्ते नापि जलंगृहीत्वा सांसं क
ल्पयेदितिलुक् ॥ अतएवानंतपदां यद्बोय धारयेदिति पाठः ॥ मदनर

व्रतार्कप०

६

नेदेवलवाक्येतु यथासंकल्पयेदिति पाठः ॥ यथाकामं फलमुहुरिरेदित्यर्थः ॥ अत
एवमार्कण्डेयः ॥ संकल्पं च यथा कुर्यात्स्नानदानव्रतादिके ॥ अन्तरं कल्पमाह मदनर
नेदेवलः ॥ अमुक्ता प्रातराहारं स्नात्वा च म्प्रसमाहितः ॥ सूर्याय देवा नोपपन्न
निवेशं व्रतमाचरेत् ॥ अत्र प्रातर्व्रतमाचरेदित्येवान्वयः ॥ प्रद्यानक्रियान्वयस्याभ्य
हितत्वात् ॥ अमुक्तेति तु अत्राक्तस्याप्यनुज्ञाते ह्येवादिमक्षणापवादः ॥ केचित्तु
व्रतदिने प्रातराहारममुक्ता व्रतमाचरेदित्याहुः ॥ तत्र उपवासव्रतो वाप्यमित्यनेन
वाभुक्तवतोधिकारस्य प्राप्तत्वादेतरथैवैष्यतीति ॥ अन्ये तु पूर्वदिने प्रात
दिने प्रातराहारममुक्ता अर्थादेकफलं कृत्वा अम्यव्रतादिकं कुर्यादिति स्यात् ॥
परेत्सर्वत्र पूर्वद्युरेव सायं संध्यान्तरं व्रतं प्रात्यारव्रतादौ बहुशस्तथा दृष्ट
त्वात् ॥ प्रातः स्नात्वेति वान्वय इत्याहुः ॥ सामान्यधर्मा हेमाद्रौ विष्ये ॥ क्षमा

श्री
६

सत्वंद्यादानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ॥ देवपूजां अग्निहवनं संतोषस्तेयवर्जनात् ॥ सर्वव्रतेष्वयं
धर्मः सामान्यो दशाधा स्थितः ॥ देवपूजाय देवत्वं व्रतस्य पूजा ॥ अग्निहवनं पूज्यदेवतोद्देशेन हो
मः ॥ प्रकृमातृ एतच्च सप्तमी व्रते सूर्यपूजा अग्निहवनं ॥ नवमी व्रते दुर्गापूजा ॥ अनुक्तदेवता
व्रते इष्टदेवतापूजा हवनं व्याकृति होमरतिकेचित् ॥ अन्नक्षमादीनां स्वतंत्रतया ॥ चतुर्वर्ग
साधनत्वेन विहितानां व्रतांगतया विधानं ॥ रवादिर्वीर्यकामस्य पूषंकृत्वादिति वल्लोयोग
एथक्कादुपयन्तमिति हेमाद्रिः ॥ सर्वव्रतेष्वित्यत्र सर्वव्रतपदं सविध्यपुराणे वयं ॥ सर्वव्रतप
रमतो व्रतांतरे विध्यंतरसत्त्वं एव होमादिनामंगत्वं नान्यथा ॥ अतएवैकादशिव्रतादौ
शिष्टानां होमाद्यतावरणामिति केचित् ॥ वस्तुतस्तु येष्वेव पुराणांतरोक्तव्रतेषु होमादिवि
धिरस्ति तादृश्यमेव सर्वपदमन्यथा तदितरपरत्वेन संकोचापत्तेरिति एतद्विबंदोदये
अतएवैकादशिव्रतवता सर्वव्रतेषु व्रतमर्तयः ॥ पूज्याः सुवर्णामुष्मा मप्याशक्तौ

व्रतार्कप०

७

वैभरिशापिना जपो होमश्चसामास्यं व्रतांतेदानमेवव ॥ चतुर्विंशतिहादशवापंचरात्रय
एवंवापिप्रात्संपूज्ययथाशक्त्यादक्षिणां व्रतमूर्तयस्तद्देवताप्रतिमाः ॥ ७ ॥ देवतः ॥ व्रत
वर्षमहिंसाचसत्यमामिषवर्जनं ॥ व्रतेष्वेतानि चत्वारि चरितव्यानि नित्यतः ॥ स्त्रीणां
तु प्रेक्षणस्य शीतभिः संकथनादधि ॥ विपद्यते व्रतवर्षं चतुसंगमात् ॥ स्वदारेषु
संगमादिति क्वचित्साठः ॥ अमिषं मांसं ॥ अमिषं अतिपानीयं गोवर्जं श्वीरमामिषं ॥ मसुरमा
मिषं सत्यं फले जंबीरमामिषं ॥ अमिषं शुक्रिकारुणमारनालं तथा मिषं ॥ इति स्मृत्यंत
शक्तवा ॥ व्रताधारं मेव हि श्राद्धं कथं ॥ तदाह शांता तपः ॥ ॥ नानिष्टुतुपितश्राद्धं क
र्म किं विसमारमेत् ॥ गृहीतव्रतानावरणे मदनरत्नेष्वागलेयः ॥ पूर्वव्रतगृहीत्वायेना
चरेत्काममोहितः ॥ जीवं भवति च वां डालो म तश्चैवभिजायते ॥ काममोहितविशे
षणाद्वाध्यादिनानावरणे न दोषः ॥ ॥ तथा वहमाद्रौ स्वां दे ॥ ॥ सर्वभूतभयं वै

श्री
७

प्रमादो गुरुशासनं ॥ अत्र तन्निपद्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥ सर्वेषु फलैः सका
शाद्रुतकर्तुर्मयमिति हेमद्रि मदनरत्नेषु सर्वफलमयं व्याधि अरिपरित्वा व्याख्या
तः ॥ सर्वफलमयं फलमव्ययो भयतेन सर्पा मया द्रुतांगवै कल्पते न व्रतहानि भवति
स्यर्थः ॥ गुरुशासनं गुरोराज्ञा सकृदुक्त्या ॥ सकृत्सागे प्रायश्चित्तं ॥ ॥ तत्रैतु स्व
दृगा रुडयोः ॥ ॥ क्रोधात्प्रमादाद्दोषाद्वा द्रुतपंगो भवेद्यदि ॥ दिनत्रयं न संजितमुं
नां शिरसो थवा ॥ न चात्र प्रायश्चित्तोक्तेरस्ति क्रांतव्रतानानाचरणमिति वाच्यं ॥ प्रा
यश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रतो भवेत् ॥ इति रक्षां दान् ॥ ॥ अथ उपवासधर्माः ॥ ॥ तत्रोप
वासस्वरूपं कात्यायनबद्धवासिष्ठाभ्यां दृशितं ॥ उपावृतस्य पापेषु यस्तु वा
सो गुरोः सह ॥ उपवासः सविज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ गुरुतश्चोपनयनं त
त्कथाश्रवणादयः ॥ उपवासकृतामि ते गुणाः प्राक्कामनोषिभिः ॥ दया सर्वफलै

ब्र० तार्क०

८

षु क्षांतिरनसूयाशौचमनार्यासोमंगल्पसकार्पण्यमनीस्यहेतीत्यादिविशुद्धधर्मोत्तरगौतमा
दिप्रतिपदितैः ॥ तद्युक्तेनोपवास्यादेवताव्रते देवतावाएवंवपापनिर्वृत्त्यागुणानुष्ठानेनच
सहितो निराहारस्य वासोवस्थानबुभुपवास इत्युक्तं भवति एवं वफलसाधनस्यापवास
स्यस्वरूपमुक्तं ॥ उपवासपदार्थास्तु स्मृतिपुराणव्यवहारेरुद्यानिराहारावस्थास्थानमा
त्रं ॥ वद्वसिष्ठः ॥ ॥ उपवासेनथाश्राद्धेन कुर्यादंतधावनं ॥ केशेनेतिशेषः ॥ अत्र एव
तंस्मिंदिनेनिंदितानां काष्ठसंयोगो हंतिसप्तकुलानिचेति वाक्यशेषादि धेरिव ॥ निषे
धस्यापि विशेषपरतायुक्तैवनेन ॥ आलेवानिषेधेवाकाष्ठानां दंतधावने ॥ पर्णादीना
विशुद्धे तजिह्वे ल्लेखः सदेवहि ॥ इति पैठीनसिवचनान् ॥ आलाभे दंतकंष्ठानां निषिद्धि
यांतथातिथौ ॥ अशांद्वादशांगं इव विदध्यादंतधावनं ॥ इति आसवचनात् ॥ देवलः ॥ ॥ अ
सकृत्तुलपानाच्च सकृत्तांबलवर्षणात् ॥ उपवासः प्रणश्ये तद्विवास्यापो ज्वमेधुनात् ॥
अशक्तैस्तु नैव जलपानमभ्यनुज्ञात् ॥ अस्येतांबुपानेकननोपवासः प्रणश्यति ॥

श्री
८

अस्य जलपाना प्राणस्ये विष्णुधर्मः ॥ असकृज्जलपानं वदिवा स्वापं वमैथुनं ॥
तां बलवर्षणं स्वापं वर्जयेद्भूतवासरे ॥ असकृदुक्त्या सकृज्जलपानेन दोषः अत्र ॥
पारणांतं व्रतं त्रयं व्रतांते विप्रभोजनं ॥ आसमासे व्रते पूर्वकुर्यान्नो व्रतांतरमि
ति ॥ तस्यापि व्रतवासरत्वात्मांसनिषेधः ॥ पारणादीन एव तु पवासे प्रसक्त्यपा
वान् ॥ ॥ अत एव निर्णयाम्ते व्यासः ॥ वर्जयेत्पारणे मांसं व्रताहेष्योषधंसदा ॥
अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपोमलं फलं पयः ॥ हवित्राक्षणाकाम्यां वगुरोर्वचन
मौषधमिति स्कंदववसा ॥ प्रसक्तमौषधरूपमपि मांसं व्रताहेवर्जयेदित्य
र्थः ॥ विष्णुरहस्ये ॥ स्मृत्वा लोकनगंधादिस्वादं परिकीर्तनं ॥ अन्नस्य व
र्जयेत्सर्वं ग्रासानां वा भिक्काक्षिणं ॥ गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तांबूलचानुले
पनं ॥ व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यज्ञान्यद्वलरागकृतं ॥ इति हारीतः ॥ पतितपा
रुंडादीनास्तिकादिसभाषणान्तताम्लाळादिकमुपवासादिषु वर्जयेदिति ॥

व्रतार्कपरि०

९

अन्नादिपदेन यत्पुरुषार्थतया सर्वदानिषिसं द्रुं तदपि क्रुत्वर्थतया संग्रह्यत ॥ अतए
व व्रताधिकारे सुमेतुः ॥ ॥ विहितस्यातनुष्ठाते मिन्द्रियाणामतिग्रहः ॥ निषिद्धे
न नित्यं कर्जनीयं प्रयत्नतः ॥ पतितादेदर्शने तु विष्णुधूपस्यावलोकतास्यैपत्रयत
मतिमान्नरस्य शीतौ विष्णुधर्मे ॥ ॥ संस्पृशे च ततः स्नात्वा शुविरादिसदर्शमात् ॥
समाप्यतां शुवियदवित्तयेदयुतं बुधुः ॥ ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ ॥ यदि वाग्यम
लोपस्याद्भूतदानक्रियादिषु ॥ व्याहृत्सर्वेषु वंमंत्रस्मरेद्वा विष्णुमव्ययं ॥ यमः ॥
मानसे नियमे लुप्ते स्मरेद्दिषु मनामयमिति ॥ ॥ बहन्त्रारदीये ॥ ॥ रजस्व
लाववां डालं महापातकिनंतथा ॥ ० सूतिकां पतितं वैव जघिष्ट रजकादिकं ॥
द्रुतादिमध्ये षण्णुयाद्यद्येषां धुनि मुजम ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु जपेद्द्वैवेद
मातरं ॥ वेदमाता गायत्रीमिताक्षरायां दृष्टः ॥ ॥ संध्याहीनो शुविनि
त्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुते किं विद्वत्स्य फलमश्नुते ॥ अत्र

श्री
९

ध्यां

प्रातःसंध्यैवांगमिति केवित् ॥ ॥ तातवरणैस्तु ॥ अविशेषात्संध्योत्तर
भाविनीकर्म ॥ दोसांगमितियुक्तमाहुः ॥ प्रातः ॥ कालानुप्रतादिकं कल्प
स्तुप्रातःसंध्यां कृतैवकार्यः प्रातःसंध्यांबुधाः कृत्वासंकल्पतआखरेदिति ॥
गौडनिबंधधृतंस्मृते ॥ ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ ॥ सूर्योदयंविनानैवव्रत
दानादिकाः क्रमइति ॥ क्रमइतिक्रमउपक्रमः ॥ स्नानदानादिकाः क्रिया
सूर्योदयश्चिरेनउषःकालोऽशस्यतेतंविनारात्रौस्नानादिकंनकार्यमि
कल्पतरुच्छंदोगपरिशिष्टे ॥ सदोषवीदिताभाव्यंसदाबद्धशिखेनच ॥ विशि
खाप्युपवीतश्चयत्करोतिनतकृतं ॥ पित्र्यमंत्रानुद्वेण आत्मा लंभे अवेष
णे ॥ अधोवायुसमुत्सर्गप्रहासे नृतसाषणे ॥ मार्जारमुषकस्यर्शो आकुष्ठे
क्रोधसंभवे ॥ निमित्तेषु सर्वत्रकर्मकुर्वन्नयः स्पृशेत् ॥ ॥ मार्कंडेयपु

व्रतीर्कप०

१०

रणे ॥ ॥ शिरस्नातञ्च कुर्वति देवंपित्र्यमथापि वा ॥ ॥ वाराहपुराणे ॥ ॥ स्नानं
संध्यातर्पणादि जपहोमामरार्चनं ॥ उपवासवता कार्यं सावयं कालवती विना ॥
भगवद्गीतायां ॥ ॥ तस्मादेभित्युदाहृत्य जदानतपः क्रियाः ॥ प्रवर्तते वि
धानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां ॥ ॥ आपस्तंब ॥ ॥ त्रिपात्रस्तु प्रयोक्तव्यं क
र्मरंभेषु सर्वशः ॥ ॥ इति विस्तृता चैयं सामान्य परिभाषा तत्र वरणकृत
आचारमयस्वेष्टव्या ॥ ॥ अत्र विस्तीर्णं विशेषो हेमाद्रोपदि ॥ ॥
गर्भिणीसूतिकादिश्च कुमारीवाथरोगिणी ॥ यदा शुद्धा तदात्वेन का
कारयेत्प्रयतास्वयं ॥ प्रयता शुद्धा स्वयं कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ पुंसोष्येषु वि
विधिलिङ्गस्याविवक्षितत्वादिति हेमाद्रिः ॥ ॥ स्त्रीरजोदर्शनेपि कथं
तथावसत्यव्रतः ॥ प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्भोजो भवेत् ॥ न वत

श्री
१०

अव्रतस्यस्यादुपरोधकथंचन ॥ व्रतस्य उपवासेत्यर्थः ॥ पूजादिकं लब्धेन कारयेत् ॥
सूत्रतकेष्वारंभ एव ॥ तथा वतत्रैव ॥ पूर्वसंकल्पितं यत्र व्रतं सुनियतव्रतैः ॥ तं
कर्तव्यं नरैः शुद्धं नो दोषं न विवर्जितं ॥ अन्येन कारयेदित्यपेक्षायामत्रैव पे
ठिनसिः ॥ भाषीयन्तु व्रतं कुर्याद्भार्यायाश्च पतिव्रता ॥ असामर्थ्यं पतिस्ता
न्यां व्रतसंगो न जायते ॥ तत्रैव वायुपुराणे ॥ उपवासे त्वशाक्तस्य आहि
ताग्निश्चापि वा ॥ पुत्राद्वा कारयेदन्याद्वा क्षणाद्वापि कारयेत् ॥ उपवासं
प्रकुर्वाणः पुण्यं ज्ञात गुणं भवेत् ॥ नरो वपति मुद्दिश्य एकामपोषिता ॥ पुण्यं
ज्ञात गुणं पायादिसाहगालवो मुनिः ॥ माता महादि मुद्दिश्य एकाम्भुपो
षणे ॥ कृते तु ते फलं विप्रासमग्रं फलमाप्तुयुः ॥ एते वप्रतिनिश्चयानका
म्यतथा वमंडनः ॥ काम्ये प्रतिनिधिनीस्ति नित्ये नैमित्तिकेपि व ॥ काम्येषु

पञ्चमाहूर्ध्वंकेवित्प्रतिनिधिंविदुः॥नत्रयात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवामिकर्म
 सु॥सदेशकालयोतारयेअग्निसेवसा॥नपिप्रतिनिधातव्यंनिषिद्धंस्तु
 कुत्रचित्॥अथव्रतहविष्याणिहेमोद्रोघंरोगपरिशिष्युत्सायनं॥॥७॥ह
 विष्येषुयवामुरव्यातदनुव्रीहयस्मृताः॥माषकोद्रवगौरादीन्सर्वाभा
 वेपिवर्जयेत्॥॥तत्रैवअग्निपुराणे॥॥त्रीहृषष्टिकमुद्राश्चकुलाय्याःसलि
 लंपयः॥श्यामाकाश्चैवनीवारागोधमाद्याःव्रतेहिताः॥कृष्णाङ्गलाबुवर्त्तावन्ता
 कपालक्यपोत्सिकास्त्यजेत्॥वरुणैश्चसक्तुकृष्णाःशाकंक्षिद्यत्तमधु॥शा
 माकाःशालिनीवाराःपावकंमूलतंदुलं॥हविष्यव्रतनक्त्वादावाग्निकार्यादि
 केहितं॥मधुमांसंविहायान्यद्वृतेवाहितमीरितं॥॥पालकीशाकविशेषः॥॥
 योद्दितिप्रसिद्धः॥शाकरतिवैचित्॥जोत्सिकाकोशातकी॥तत्रैवसविष्येहैमं

निकंस्विनास्विन्नंधान्यंमुद्रायवाःस्तिलाः॥ कलायकंगुनीवारावास्तुकं हैलमोवि
का॥ षष्ठिकाकाल३॥ कंचमलकंकेसुकैतरत्॥ कंदः संधवसामुद्रगव्येवेदधि स
र्पिषा॥ पयोनुधतसारं वफनसाम्प्रहरीतकी॥ पिष्यलाजीरकंचैवनागरगंचति
निष्णा॥ कदलीलवलीधत्रीफलान्यगुडमेषवं॥ अतैलपक्कमुनयोहविष्या
णिप्रवक्षते॥ लवणेमधुसर्पिषीतिक्कविसाठः॥ हैमंतिकंधान्यं कलमातद
पिसितंश्वेतअस्त्रिन्नंवहविष्यंकलायाः सतोनापरपर्यायाः मठरतिप्रसिद्धाः॥
वाटणेइतिमाराष्ट्रभाषयाप्रसिद्धंधान्यं॥ वास्तुवथुसतिरव्यः शाकः हिलंशु
क्रंमोचयतीतिक्षीरस्वाम्युक्तेः शुकसासरोहिलसाइतिप्रसिद्धः शाकः तजप्रगो
डेहादेलावेतिप्राप्तिककालशाकमुत्तरदेशेकालिकेतिप्रसिद्धं॥ कमुकंकेसु
त्राइतिपूर्वदेशेप्रसिद्धं नागरगनारिंगं॥ ऐरावतं नागरं नोनादेयीभूमिज
बुकेइत्यमरात्॥ नागरचैवेतिपाठेनागरं सुठी॥ लवलीरायआवळे॥ इति

व्रतार्कप०

१२

माराष्ट्रभाषयोऽयमानं फलं हरफारेव डीति मध्यदेशभाषया ॥ अत्रैतत्पुस्तकमित्येतत्कथि
तं हविषाणामेव विशेषणमनुः मुत्यन्तानि पयःसोमो मांसं यच्चानुपस्कृतं ॥ अक्षार
उवणं चैव प्रकृत्या हविरुच्यते ॥ अनुपस्कृतमपक्वं ॥ ॥ अथ व्रताद्युपयुक्तानि वस्तु
नि ॥ ॥ तत्र पंचरत्नानि आदित्यपुराणे ॥ ॥ सुवर्णं राजतं मुक्ता वैडूर्यं च प्रवा
लकं ॥ रत्नपंचकमारव्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहं ॥ कनकं कुलिशं नीलपद्मं रागं च मो
क्तिकं ॥ एतानि पंचरत्नानि रत्नशास्त्रविदो विदुः ॥ इति समग्रप्रदीपधत्तकालि
कापुराणोक्तानि वा ॥ कुलिशं हिरकं ॥ आभावे सर्वरत्नानि रत्नसर्वत्र योजयेत् ॥ विष्णुधर्मो
त्तरे ॥ मुक्ताफलं हिरण्यं च वैडूर्यं च प्ररागं ॥ पुष्करागं च गोमं दनीलगां च कंतथा ॥ प्रवा
लयुक्तान्युक्तानि महारत्नानि वै नव ॥ ॥ हेमद्रो ब्रह्मांडपुराणे ॥ ॥ अश्वत्थो दुर्बलपुष्पश्च
तस्य गोधपल्लवाः ॥ पंचगभी इति प्रोक्ताः सर्वकर्मसंशोभनाः ॥ पंचगभीः पंचपल्लवाः ॥
पंचगव्यं च तत्रैव स्कां दे ॥ गोमुत्रं गोमयं क्षीरं दधि सपिर्धकृमिं ॥ विष्णुधर्मः ॥ गोमुत्रं
भागवतश्चाद्वै स कृतक्षीरस्य वन्नयं ॥ दध्नोर्घृतस्यैकं शुकुशावारिगोमुत्रादिपरि

त

श्री

१२

माणं तात वरणकृतप्रायश्चित्तमयूरवेज्ञेयं ॥ विष्णुधर्मे ॥ ॥ गायत्र्यादायुर्वं यगो
मुत्रं गंधहरिति गोमयं ॥ आप्पायस्वेति क्षीरं वदधिऋण्वेति वैदधि ॥ तेजोसिंशु
क्रमित्याज्यं देवस्यत्वाकुशोदकं ॥ एभिल्लपंचभिर्युक्तं पंचगव्यं प्रवक्षते ॥ पंचाम
तं हेमाद्रौ द्विवधेर्मे ॥ ॥ पंचामतं दधि क्षीरं सितामधु घृतं नय ॥ मद नरले कात्मा
यनः ॥ आज्यं क्षीरं मधु स तथा ॥ मधुरत्रयमुच्यते ॥ तत्रैव प्रविष्ये ॥ मधुरो म्ल
श्च लवणाः कषायाः क्षिक्त एव च ॥ कटुकश्च तिराजेंद्ररसषट्कमुदाहृतं ॥ ह
चतुसमं गारुडे ॥ कस्तूरिकायाद्दोभोगो वत्वारश्चंदनस्य च ॥ कुंकुमस्य त्रयः
स्यैकं शत्रिानस्यावतुः समं ॥ शशी कर्पूरः ॥ कपूरं च द्वयं कुर्वा कुंकुमं च समां स कं ॥ श
सर्वगंधमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लुभं ॥ दर्पः ॥ कस्तूरी मगरश्चैव कपूरं च द
नं तथा ॥ कंकोलं च भवेदेभिः पंचभिर्यक्षकर्दमः ॥ सर्वोषधी ॥ कुष्ठं मांसी

ब्रतार्कप०

१३

व

हरिद्वैदुमुराशैलेयचंदनं ॥ बर्बचंपकमुस्ताखसर्वाषधोदशस्रताः ॥ पाद्रे ॥
इक्षवः स्तणराजं वनिष्यावाजातिधान्यकं ॥ आपः क्षीरकुशाग्राणि च द
ध्यक्षथतिलास्तथा ॥ यवाः सिद्धार्थकाश्चेतिप्रवाष्टांगः प्रकीर्तिताः ॥
पंचरात्र ॥ रजांसिपंचवर्णानिमंडलार्थं हि कारयेत् ॥ शालितंदूलकुर्ण
नशुकुंवायसंभवं ॥ रक्तंकुंकुमसिंदरं गेरिकादिसमुद्रुवं ॥ हरितालोद्
वं बीजरजनीसंभवंतथा ॥ कुंक्षुदग्धयवैर्हरितपीतंकुंक्षुमिश्रं ॥ रजनी
हरिद्राकौतुकसंज्ञानिषविष्णे ॥ दूर्वायवांकुरश्चैववालकश्चतपल्लुवाः ॥
हरिद्राद्वयसिद्धार्थशिखिपत्रोरगलवः ॥ कंकणौषधयश्चैताकौतुका
ख्यातवस्मताः ॥ ॥ सप्तमदोमास्त्ये ॥ ॥ गजाश्वरथ्यावाल्मीकसं
गमाहृदगोकुलान् ॥ मृदमानियकुंभेषु प्राक्षिपेच्चवरातथा ॥ गोकू

श्री

१३

आवधिसत्वचत्तरेणसहाष्टोमदोभवेतिहेमाद्रौभविष्ये ॥ ॥ सुवर्णंरजतंता
म्रमारकं तथैवव ॥ लोहंरुपुतथासीसंधातवःसप्तकीर्तिताः ॥ आरकटापि
तलं ॥ तत्रैवषट्त्रिंशदन्मते ॥ यवगोधूमधान्यानितिलाः कुंवास्तथैवच ॥
श्यामाकंबीनकंचैवसप्तधान्यमुदाहृतं ॥ ॥ सप्तधान्यानिमाकेडेयपुराणे ॥ ॥
प्रीहयश्चयवाश्चैवगोधूमाकंगुलासिलाः ॥ प्रियंगवःकोविदारःकोरूपाः
सवीनकाः ॥ माषमुग्दामसुराश्चनिष्पावाःसकुलिथकाः ॥ आठक्याश्चण
काश्चैवगसाःसप्तदशस्मृताः ॥ कोरूपाःकोद्रवाः ॥ सतीनकाः कलापाः ॥
मदरइतिप्रसिद्धाः ॥ तान्यष्टादशानिस्कांदे ॥ यवगोधूमासतीनकाः कंगु
कुलिथकाः ॥ माषामुग्दामसुराश्चनिष्पावाः श्यामसर्षपाः ॥ गवेधकाश्च
नीवारोआठक्योथसतीनकाः ॥ वणकश्चिनकाश्चैवधान्यान्यष्टादशै
वलु ॥ ॥ हेमाद्रौक्षीरस्वामी ॥ ॥ मूलपत्रकरीराग्रफलकाडाधिर्लुकाः ॥

व्रतार्कप०

१४

त्वक्पुष्पं कवचं वेति शाकं दशविधं स्मृतं ॥ करीरं वंशं कुरः ॥ अग्रं पल्लवः ॥ कांडं नाळं ॥
कवकं कण्ठत्राकं ॥ कलशायुक्तानि विष्णुधर्मैः ॥ हेमराजतताम्राश्रमन्मया लवणा
न्विता ॥ यान्त्रो उद्वाहप्रतिष्ठादौ कुंभास्युरभिषेवने ॥ पंशो वांगुलवैपुल्या उ तु
सैधेशोडशांगुलाः ॥ द्वादशांगुलमूल्यास्युर्मुखमष्टांगुलं भवेत् ॥
पंचकआशाश्रपंचाशाः ॥ आशादंशपंचाधिकं शतमंगुलानि वैपुल्यमित्यर्थः ॥
इति तातवरणाः ॥ केवलिनपंचाशादंगुलवैपुल्यमित्यर्थ इत्याहुः ॥ ॥ प्रति
माद्व्यतत्यरिमाणं हेमाद्रो भविष्ये ॥ ॥ अनुक्तद्वयतत्संख्यादवता प्रति
मानेष ॥ सोवर्णरिजतीतमि वक्ष्याजोमार्ति कीतथा ॥ वित्रजापिष्टलेपी
स्थानि जावितानुरुपतः ॥ आमाषालपयंता कर्तव्याश्च कवचित् ॥ अं
गुष्ठपवादारप्यवितस्सवाजिकास्मृत ॥ ॥ मास्सु लु विशौषः ॥ ॥ अंगुष्ठप
वादारप्यवितस्सिभ्यो विदेवतु ॥ गृहे तु प्रतिमा कार्यानाधिकाशस्यो

श्री
१४

बुधैः ॥ आषोडशात्तु प्राद्वेत्त्रे सादे कर्तव्यानाधिकानतः ॥ इत्यधिकं कल्पत
रौ प्रतिष्ठाकांडे ज्ञेयं ॥ तथा ॥ अनुक्तसंख्याय वस्याधृतमष्टोत्तरस्मृतं ॥
मास्स ॥ होमोग्रहादिपूजायां शतमष्टोत्तरमवेत् ॥ अष्टविंशतिरष्टौ वा यथाश
क्तिविधायते ॥ ॥ मदनरलेवात्से ॥ ॥ यथोक्तवस्त्वसंपत्तौ ॥ द्याग्रंतदनुकारि
यत् ॥ यवानामिव गोधूमात्रिहीणांमिव शालयः ॥ आज्यद्रव्यमनादेशो जुहोति
षु विधिपते ॥ मंत्रश्च देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ मंत्रश्च देवताया
श्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ मंत्रस्य देवतायाश्च विधाने प्रजापतिदेवतासमस्तव्या
ऋतिमंत्रः ॥ स्मृत्यंतरोपिनव्याऋत्यासमं हुत इति गारुडे ॥ ॥ प्रणवादिनमोतं
ववतुर्थ्यं वसतमदेवतायाः स्वकं नाममूलं मंत्रः प्रकीर्तितः ॥ द्रव्याभावे प्रति
निधिः ॥ दध्नलापेपयः कार्यः मध्वलापे तथा गुडः ॥ अत प्रतिनिधिः का
र्यापयोवादिभिवानप ॥ दध्नाभावेकाशः ॥ सर्वाभावयवाः ॥ आज्यहोमेषु
सर्वेषु गव्यमेव भवेत्तनः ॥ तदलापे महिष्यास्तु आज्यमाविक्रमेवत् ॥ तदे

व्रता केष०

१५

भावेतु तैलं स्यात्तदलापेतु जातिलं ॥ तदभावेतु कौसुमं तदभावेतु सार्षपं ॥ अथप
वित्रं ॥ ॥ अनंतगर्भितं साग्रं कौशं द्विदलमेव ॥ प्रदेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कु
त्रचित् ॥ ॥ अथे ध्याः ॥ ॥ पालाशाश्च शखादिरवणोदुंबरएव ॥ अथ ध्याः ॥
अगरुश्चंदनमुस्तासिद्धाकं वपणं तथा ॥ समभागंतु कर्तव्यं धूपोयममताद्
यं ॥ सिद्धादिति प्रसिद्धं ॥ वषणं कस्तुरी ॥ षड्भागं कुशं द्विगुणो गुडश्च लाक्षा
त्रयं पंचनरवस्थभागं ॥ हरीतकी सजरसः समांसी भागं कमेकं त्रिवलं शिला
जां ॥ एतस्य बत्वारिपुरस्य वैको धूपोद्भागं कथितो मुनिर्द्वैः ॥ सजरसश्च रा
ज ॥ मांसी जटामांसी ॥ स्मृतं तैष्टिलिहास्तुतिस्त्रिस्तो गजसर्षपउच्यते
गौरस्तुतेत्रयः ॥ षड्तेयवोमस्तुतेत्रयः कृच्छ्रः ॥ पंचतेमाषेस्तु सुवर्णास्तु
षोडशपलं सुवर्णः ॥ बत्वारः पंचवापि प्राकिर्नित ॥ रजतमानमाह ॥ द्वेकु
च्छलेरुप्यमाषाधरणं षोडशोडशो वतु ॥ शतमानं लुद्धमिधरणं पलमेव
तु ॥ निष्कसुवर्णश्चत्वार इति ॥ ताम्रमानमाह ॥ कर्षिकः सामिकः पण्ड

श्री

१५

तिपलबलुथोशेनकर्षणोन्मत्तः॥ कर्षिकः स्नात्रसंबंधीपणो भवतिकर्षसं
श्रमनिघंटोतेषोरुशाक्षः कर्षोस्त्रीपलंकर्षवतुष्टयमितितेषोरुशमा
षाः॥ हेमाद्रौ शरदक्षः॥ सर्वकर्षइत्यर्थः धरणे शैवपुराणरूतिसंज्ञा
तरंतेषोरुशास्याद्धरणंपुराणश्रैवराजतमितिमिताक्षरायांस्मृतैः॥
शतमानमलेपयाये सुवर्णवतुष्टयंसमतोलितंरूप्यंराजतोनि
कइत्यर्थः॥ सुवर्णनिकस्तवतुः सौवर्णिकोनिष्कोविज्ञेयस्तप्रमा
णइतिमत्तक्तः॥ सबपलसमानएवकोत्रकार्षापणइसपेक्षायां
देशभेदेनकार्षापणोभिन्नइत्याह॥ हेमाद्रौ शरदः॥ कार्षापणो
दक्षिणस्यांदिशि शैव्यं प्रवर्ततेपणोर्निबंधः॥ पूर्वस्यांषोड
शवपणाः सत्तुषोडशैवपणाअथैदवूकार्षापणः॥ पूर्वस्यामि

ब्रह्मसंहिता

१६

यर्थः ॥ तावतालंभं रूपं दक्षिणस्यांसतिद्वेते निर्णये पितामहवरणाः ॥ लीला
वसां ॥ वराटकानां दशकद्वयं यस्माकं कीनीनाश्च पणश्चतस्रः ॥ तेषोऽत्र
इस्पद्रहावगम्योऽस्मै तथा षोडशभिश्च निष्कैः ॥ इति ॥ अथ धान्यमा
नं भविष्ये ॥ पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मंतं ॥ चतुभिः कुडवैः प्रसू
प्रसूवत्वार आढकः ॥ आढकैस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तकथितो बुधैः ॥
कुंभो शोकोणद्वयं सूर्यखारी द्रोणास्तषोडश ॥ द्रोणद्वयस्यैव भूर्प
इति संज्ञा ॥ पलं च कुडवैः प्रसूः आढको द्रोण एव च ॥ धान्यमाने
षु बोध्यव्याः क्रमशो मीचतुर्गणाः ॥ द्रोणैस्तषोडशखारी विंशत्या
कुंभत्रयते ॥ कभैस्तदशभिर्बहिर्धान्यसंख्या प्रकीर्तिता ॥
विंशसेसत्रापि द्रोणैरिति संबंधव्यव्यते ॥ तथा च कुंभो द्रोण

श्री
१६

लिंगानिपीतवर्णानि श्वेतेनाप्यथवापिवा ॥ पादं स्वपादं श्वेतेन पीतेन द्वारपूरणं ॥ मध्ये
स्युः शंखलारक्ताः बह्वीनि छेन पूरयेत् ॥ भद्राणि पीतवर्णानि पीतापंकजकणिका ॥
आदेनि श्वेतवर्णानि यद्विचित्राणिकल्पयेत् ॥ तिस्रो ररेवा बहिः कार्यासीतरक्ता
सिताः क्रमात् ॥ इति ॥ ॥ अथ चतुर्लिंगोद्बलं ॥ ॥ रेखादत्रा प्रोक्ता श्रुतु
लिंगसमुद्भवैः ॥ कोणेन्दुत्रिपदश्वेतस्त्रिपदैः कृष्णशंखलाः ॥ बह्वीसप्तपदा
नीलापदं रक्तं चतुष्पदं ॥ मद्रपाश्वे महारुद्रं कृष्णमष्टादशैः पदे ॥ शिवस्य पा
श्वतोवापी कुर्यात्पंचपदासितं ॥ पदमेकं तथा पीतं भद्रवाप्यास्तु मध्यमः ॥ शि
रसि शंखलायाश्च कुर्यात्पीतं पदत्रयं ॥ लिंगानां स्कंधतः काष्ठाविंशतिर
क्तवर्णकाः ॥ परिधिः पीतवर्णैस्तु पदैः षोडशैः स्मृतः ॥ पदैस्तु नवभिः पञ्चा
दशैः पदसकणिकं ॥ ॥ अथ द्वादशलिंगोद्बलं ॥ ॥ प्रागुदीच्यायतारेखाष
ट्टिंशद्विप्रकल्पयेत् ॥ पदानि द्वादशशतं पंचविंशतिरेव ॥ रवंडेदुःस्त्रिपदः
कोणे शंखलाषट्पदैः स्मृता ॥ त्रयोदशपदा बह्वीसप्ततुनवभिः पदैः ॥ त्रयो

दशपदावापीलिंगमष्टादशं स्मृतं ॥ लिंगत्रयस्य षड्कोतु शोभाकोष्टाश्चतुर्दश ॥
 तेषामुपरिपंचोत्तुकोष्ठासप्तदशौ वतु ॥ पूजापंक्तिस्तु विज्ञेयापरितः ॥ परि कल्पि
 ता ॥ पूजापंक्त्यंतरापंचो काष्ठाश्च शीतिसंख्यया ॥ परिधिः सर्वाविज्ञेयो मंडल
 रंतरादयोः ॥ परिध्यंतरकोष्ठेषु सर्वतोभद्रमालिखेत् ॥ विशेषश्चात्र विज्ञे
 यः श्रृंखलाषट्पदासंबलू ॥ त्रयोदशपदावल्ली मद्रुत्तनवभिः पदैः ॥ पंच
 विंशसदावापीपरिधिः षोडशात्मकः ॥ मध्येनवपदंपत्रं केशिकाकेसरान्वितं ॥
 सत्वरजस्तमोवर्णाः परितो मंडलस्य तु ॥ त्रयः परिधयः काश्यास्तत्र वाराणिकार्ये
 त् ॥ सीतेदुःश्रृंखलाकृष्णवल्लीनीलेन पूरयेत् ॥ भद्रं चैवारुणं ज्ञेयं वापीस्याद्युत्त
 वार्णिका ॥ लिंगानि कृष्णवर्णानि पार्श्वतोद्वादशौ वतु ॥ परिधिः पितवर्णस्यात्मक
 लंपीतवर्णकं ॥ ॥ इति लिंगतोभद्रमंडलानि ॥ ॥ अथ मंडलदेवताः ॥ तन्मध्ये श्री
 ब्रह्माणं ॥ ब्रह्मजज्ञानंगौतमो वामदेवो ब्रह्मस्त्रिष्टुप ॥ ब्रह्मस्थापने यज्ञने विनियो
 गः ॥ इवमग्रेषु ॥ ॐ ब्रह्मजन्मानं ऋक् ॥ तत उदीचीमारुष्य वायुवीपर्यंतं ॥ सो
 मादयो देवा वायवता अष्टौ लोकापालाश्चापनीयः ॥ आष्विनस्वराहुगणो सोमो गायत्री ॥ गौत-

श्री
१९

ब्र० प०

२०

ॐ ओमासश्रवणी ॥ यमनिऋतिमध्ये सप्तयज्ञान् ॥ अभिसंदेवं सप्तयक्षाः प्रकृतिः ॥ ॐ
 अभिसंदेवं सवितारमोष्याः कविऋतुमर्वामिसत्यसवं संरलधामभिप्रियं मतिं कविं ॥ दु
 र्ध्वीयस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सविमानिहिरण्यपाणिरमिमीतसुऋतुः कृपास्वः ॥ निऋति
 वरुणमध्ये भूतनागान् ॥ आयंगौसांपराज्ञिः सर्वा गायत्री ॥ ॐ आयंगोपग्निरऋतो ॥ १५ ॥
 वरुणवायुमध्ये गंधर्वा पुरसः ॥ अप्सरसामेतसौ गंधर्वा पुरसो नुष्टु ॥ ॐ अप्सरसां
 गंधर्वाणां ॥ १६ ॥ ब्रह्मसोममध्ये रं दं दीश्वर श्रुतमहो कालान् ॥ कुमारमाता कुमा
 रः स्वदस्त्रिष्टु ॥ ॐ कुमारमाता ॥ १७ ॥ अषप्तं अषभो वैराजो अषभो नुष्टु ॥ ॐ अषप्तं
 मासमानानां ॥ १८ ॥ ब्रह्मज्ञानमध्ये दक्षः ॥ अदिलोक्यो बहस्पतिर्दक्षानुष्टु ॥ ॐ अदिलज
 निष्टु ॥ १९ ॥ ब्रह्मैन्द्रमध्ये दुर्गा विष्णुश्च ॥ तामसि वणां सौभरिदुर्गा स्त्रिष्टु ॥ ॐ तामग्निवणां ॥ २०
 इदं विष्णुः काण्वो मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ ॐ इदं विष्णुर्विवक्रमे ॥ २१ ॥ ब्रह्माग्निमध्ये स्व
 धां ॥ उदीरतांशुः स्वधास्त्रिष्टु ॥ ॐ उदीरतामवरउत्त ॥ २२ ॥ ब्रह्मयममध्ये मत्पुरो
 गान् ॥ परमत्योः संकुशिको मत्पुरोगास्त्रिष्टु ॥ ॐ परमत्यो अनुपरेहिपथां ॥ २३ ॥

श्री
२०

ब्रह्मनिर्ऋतिमध्येगणपतिं ॥ गणानां त्वा गृह्णामहे गणपतिर्जगती ॥ ॐ गणानां त्वा गण
पतिं ॥ २४ ॥ ब्रह्मवरुणमध्ये अपः ॥ शंन्तो देवी आं वरिषः सिंधु द्वीप आपो गायत्री ॥
ॐ शंन्तो देवी ॥ २५ ॥ ब्रह्मवायुमध्ये मरुतः ॥ मरुतो यस्य राहो गणो गोतमो मरुतो गा
यत्री ॥ ॐ मरुतो यस्य हि स्ये ॥ २६ ॥ ब्रह्मणः पादमूले कूर्णिको धठ पाथिवी ॥ स्याना
काण्वामेधातिथिभूमिर्गायत्री ॥ ॐ स्याना पाथिवी ॥ २७ ॥ तत्रैव गंगानयः ॥ इमं मे
सिंधुक्षिप्रैर्यमेधां गंगायमुना सरस्वत्यो जगती ॥ ॐ इमं मे गंगेयमुने सरस्वति ॥
तत्रैव सप्तसागरान् ॥ ॐ धाम्नो धाम्नो राजन्तितो वरुणो मुंब ॥ यदापो अध्या
वरुणेति इपामहे ततो वरुणो मुंब सयिवायो मोषधो हि रसोरतो र विश्वव्यव अम
स्वतो वरुणो मुंब ॥ तदुपरि मे रवे नमः ॥ ततो मंडलावहिः ॥ सोमसमीपत क्रमेणाशु
धानि ॥ गदां २ त्रिंशत् ३ वज्रं ३ शक्तिं ४ दंडं ५ खड्गं ६ पाशं ७ अंकुशं ८ तद्वाह्येषु नर
चित्तैर्नैव क्रमेण ॥ गोतमं १ ॥ भरह्वात्तं २ ॥ विश्वामित्रं ३ ॥ कश्यपं ४ ॥ जमदग्निं ५ ॥ वसि
ष्ठं ६ ॥ अत्रिं ७ ॥ अरुंधतिं ८ ॥ तद्वाह्येषु पूर्वदिक् क्रमेण ॥ ऐं ईं ॥ क्रौं मरीं ॥ इत्तं ब्राह्मीं ॥
वाराहीं ॥ वामुं जां ॥ वैष्णवीं ॥ माहेश्वरीं ॥ वैनायकीं ॥ इत्यष्टौ त शक्रयः प्रतिष्ठाप्य प्र

प्र. म०

२९

सैकंसहवाप्रतिष्ठाप्यपूजयेत् ॥ इति मंडलदेवताः ॥ अथ मुद्गलक्षणानि हेमोदौ ॥
संमुखी कृत्वा हस्तौ द्वौ किं विसंगुलितांगुली ॥ मुकुली तु समारब्धा तापंकलं प्रकृतं
ववा ॥ १ ॥ पूर्वोक्तमुकुलीयावप्रदेशे निस्ततांगुलीः ॥ व्याकोत्रामुद्रामुकुलापद्म
मुद्राप्रदर्शयेत् ॥ २ ॥ अंगुष्ठौ कुं वितौ तौ तु स्वकीयांगुलि वेष्टितौ ॥ उत्रौ च भिमुखौ
हस्तौ चो जयित्वा तु निष्ठुरा ॥ ३ ॥ तर्जन्यो कुं वितौ कृत्वा तथैव वकनीयसी ॥ अधोमु
खौ च नरवा स्थिता मध्यकरस्यत ॥ ४ ॥ चतस्रश्चाश्रिताः पङ्के अंगुष्ठा वेकतः कु
रु ॥ नालं च वा स्थितौ द्वौ तु व्योममुद्रा प्रकीर्तितौ ॥ ५ ॥ तंत्रांतरसर्वदेवतापूजने सा
धारणेन षण्णमुद्रा उच्यते ॥ देवताननसंलुष्टा सर्वदा संमुखी भवेत् ॥ अंगुष्ठा नि
क्षिपेत्क्षयं मुद्रात्वावाहिनी मता ॥ ६ ॥ संग्रथ्य निक्षिपेत्क्षयं मुद्रात्वाहवनी मता ॥
अधोमुखौ त्रियं वेत्स्यो स्थापनी मुद्रि कामता ॥ ७ ॥ उष्णिता वृष्णिता कुर्यात्संमु
खी करणी भवेत् ॥ प्रस्ततांगुलिकौ हस्तौ मिथः श्लिष्टौ तु संमुखौ ॥ ८ ॥ कुर्यात्स्व
हृदयं स्वयं मुद्राप्रार्थनसंज्ञिक ॥ इत्येवं सर्वदेवानां पूजयेत् षट्प्रदर्शयेत् ॥ ९ ॥

श्री
२९

॥ शिवपूजे लिंगमुद्रा ॥ ॥ उष्टितं दक्षिणांगुष्ठवामांगुष्ठेन बंधयेत् ॥ वामांगुलिर्दक्षि
णाभिरंगुलीभिश्च वेष्टयेत् ॥ १ ॥ लिंगमुद्रेयमाख्याता शिवसंनिध्यकारिणी ॥ श्रीका
मः ॥ श्रीर्षिकुर्वीतराज्यकामस्तु नेत्रयोः ॥ मुखे त्वन्ताद्यकामस्तु ग्रीवायां रोगशान्ति
कृत् ॥ हृदये सर्वकामान्नानार्थिनिभिमंडले ॥ राज्यकामस्तु गुह्ये वैराष्ट्रकामस्तु पादयोः ॥
॥ रामपूजने सप्तदशमुद्राः ॥ ॥ तथा च रामावने चंद्रिकायां भगत्सस्यः ॥ ॥ आवा
हनास्थापनी च सन्निधीकरिणी तथा ॥ सुसंनिरोधिनी मुद्रा संमुखी करिणी त
था ॥ संकलीकरिणी वैवमहामुद्रा तथैव च ॥ शंखचक्रगदापद्मधेनुकौमगारुडः ॥
श्रीवत्सवनमाले वयोनिमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ एतभिः सप्तदशभिः मुद्राभिस्तु विव
क्ष्यतः ॥ यो राममवयेन्निसंमोदयस्तु सुरेश्वरः ॥ शिवयेदपि विप्रे इततः प्रार्थितमाप्नु
यात् ॥ मूलाधाराद्वादशांतमानीतः कुसुमांजलिः ॥ त्रिस्थानगतं तैजोभिविनीतः प्र
तिमादिषु ॥ आवाहनीयं मुद्रास्याद्देवावनविधौ मुने ॥ एषैवाधो मुद्रास्थापयेत् ॥

स्यतेपुनः॥उत्तानांगुष्ठयोगेनमुष्टीकृतकरद्वयं॥संनिधीकरिणीमुद्रादेवार्चनविधौमु
 ने॥अंगुष्ठगभिणीसैवमुद्रास्यासंनिरोधिनी॥उत्तानमुष्टियगुलासंमुरबीकरणी
 मता॥अंगौरेवांगविन्यासःसंकलीकरणीभवेत्॥अन्योन्यांगुष्ठसंलग्नाविस्तारीत
 करद्वयं॥महामुद्रेयमारब्धातान्यनाधिकसमापनी॥कनिष्ठानामिकामध्यातस्था
 गुष्ठातदग्रतः॥गोपितांगुष्ठमूलेनसंलग्नामुकुलीकृता॥करद्वयेनमुद्रास्याछंरवारव्य
 यंसुरार्चने॥अन्योन्याभिमुखस्यशिवस्यैवन्तुवेष्टयेत्॥अंगुलीभिःप्रयत्नेन
 मंडलीकरणंमुने॥वक्रमुद्रेयमारब्धातागदमुद्राततःपरं॥अन्योन्याभिमुखवास्तु
 ष्टाततःकोस्तुप्तसंज्ञका॥कनिष्ठेन्योन्यसंलग्नाभिमुखवहिपरस्परं॥वामस्यतर्ज
 नीमध्येमध्यानामिकयोस्विषरि॥वामानामिकसंस्तेष्टातर्जनीमध्येत्रो
 भिता॥पर्यायणानतांगुष्ठद्वयीकोस्तुप्तलक्षणा॥कनिष्ठान्योन्यसंलग्ना
 विपरीतंतुयोजिता॥अधस्तात्त्रायितांगुष्ठामुद्रागाकडसंज्ञका॥तर्जन्य
 गुष्ठमध्येस्वामध्यमानामिकाद्वयी॥कनिष्ठानामिकामध्यतर्जन्यग्रकर

श्री
२२

द्वयी ॥ मुने श्रीवत्समुदेयं वनमालासवेततः ॥ कनिष्ठानामिकामध्यामुष्टिरुत्त
तर्जनी ॥ परिष्नांताशिरस्पुत्रैतर्जनीपथादिवोकसः ॥ योनिमुद्रासमारवा
ताद्योतकरद्वयाश्रिता ॥ तर्जन्या कृष्टमध्यांते स्थितानामिकयुग्मिका ॥ म
ध्यस्थितस्थितांगुष्ठांयेयं शस्त्रामुनेवने इति ॥ ॥ इति मुद्रालक्षणं ॥ ॥
अथापचारापाहार्थादत्रैज्ञानमालायां ॥ ॥ अष्टत्रिंशत्त्रोडशोदशपंचोप
वारकाः ॥ तान्विमज्यप्रवक्ष्यामिकेतेतैश्चकृतेश्चकिं ॥ अर्घ्यरुपाद्यावम
नेमधुपर्कमुपस्थानं ॥ स्नानं नीराजाजन्तं वस्त्रमात्रमं चोपवीतकं ॥ पुन
राचाममतेचदपणा लोकनंततः ॥ गंधपुष्पधूपदीपैर्नैवेद्यचततक्रमात् ॥
पानीयंतोयम्रा वामहस्तवासः स्ततः परं ॥ हस्तवासः करोद्धृतनं ॥ तांबुल
मनुलेपंचपुष्पदानंततः पुनः ॥ गीतं वाद्यंतथा लल्लस्यं स्तुतिं च वप्रदक्षिणां ॥
पुष्पांजलिं नकारवष्टत्रिंशत्समीरिता ॥ ॥ आसनं स्वागतं वाद्यं पाद्यमाच
मनीयकं ॥ मधुपर्कसिनस्तानं वसनाभरणानिव ॥ सुगंधः सुमनोधूपोदि

व्रतार्कपरिभा

२३

पमंत्रेणतर्पणं ॥ माल्यानुलेपनेचैव नमस्कारविसर्जने ॥ इतिषोडश ॥ ॥ अर्घ्य
पाद्यावमान्मेवमधुपर्कावमान्यपि ॥ गंधादयोनिवेद्यांता उपवारादशा क्रमात्
इति ॥ दश ॥ गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यं पंचमं स्मृतमिति ॥ पंच ॥ ॥ शाब्दातिल
कैषोडशोक्ताः ॥ ॥ तथा ॥ आसनस्तानवस्त्रभूषणानि परीत्यज्यद्वादश
महाकपिलपंचरात्रे ॥ गंधतैलमथोदद्यादेवस्याप्रतिमंततः ॥ दूर्वाचविष्णु
क्रांताचत्रयामकंपद्यमेव च ॥ पायां कानि च वत्वारिकथितानि समासतः ॥ के
पूरं मगलं पुष्पद्रव्याण्यावमनीयके ॥ सिद्धार्थमक्षतं चैव दूर्वाचितिलमेव च ॥ पंच
गंधं फूलं पुष्पं मष्टांगं तर्घ्य उच्यते ॥ स्तानेवस्त्रे तथापि दद्यादावमनीयक
कं ॥ उद्दत्तेनमपितत्रैव ॥ रत्ननीसहदेवीचशिरीषलक्ष्मणापि च ॥ महापद्माकु
शाग्राणि उद्दत्तेनमिहोच्यते ॥ मंत्रतंत्रप्रकाशे ॥ ॥ अक्षनागंधपुष्पाणि स्ता
नपात्रे तथात्रयं ॥ तत्रैव ॥ द्रव्याभावे प्रदत्तव्याः क्षालिताः स्रंदुलाः शुभाः ॥
अगस्त्यसंहितायां ॥ ॥ तथाचमनपात्रेपि दद्याज्जातिफलं मुने ॥ लवंगमपि

श्री

२३

कंकोलंशस्तमावमनीयके ॥ उक्तद्रव्याभावेतंत्रांतरे ॥ तंदुलाम्रक्षिपेत्तेषु
द्रव्याभावेपितस्मरन् ॥ ॥ प्रयोगपारिजातेव्यासः ॥ ॥ प्रतिमापट्टयंत्रा
णानित्यस्नानंनकारयेत् ॥ कारयेत्सर्वदिवसेषामलविशुद्धये ॥ स्ना
नमाल्हायां ॥ ॥ नाक्षत्रैर्वयेदिष्टुनतुलस्यागणाधिपं ॥ नहृवीयाजयेद्
वौबिल्वपत्रैर्दिवाकरं ॥ उन्मत्तमर्कपुष्पंविच्छेद्विज्यंसदाबुधैः ॥ अक्ष
तास्तुयवाःप्रोक्ताइतिपादार्थादर्श ॥ उक्तवाद्यवानामेवायंप्रातिषेधोनतं
दुलादीनां ॥ ॥ तंत्रांतरे ॥ ॥ महाभिषेकंसर्वत्रंशरेवैवप्रकल्पयेत् ॥ सर्वत्रैव
प्रशास्तावाःत्रिवसुर्योर्वनोविनेति ॥ ॥ अथत्रतोद्यापनेऽक्तोविधिः ॥ ॥ पृथ्वी
चंद्रोदयेनंदिपुराणे ॥ ॥ कुर्यादुद्यापनंतस्यसमाप्तोयदुदीरितं ॥ उद्याप
नविनायतुतद्वृत्तनिष्कलंभवेत् ॥ यत्रवोद्यापनंनोक्तव्रतानुगुणतःश्ररेत् ॥
वितानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते ॥ गां वैवकां चनंदद्यान्नतस्यपरिपू
र्तये ॥ ॥ समाप्तोद्यापनमनुक्तोद्यापनविषयं ॥ ॥ उक्तोद्यापनेतु ॥ आ

व्रतार्कप०

२४

दौमध्येतथाप्यतेव्रतस्योद्यापनंभवेत्॥अथव्रतसंगेसंपूर्णतांविधिर्हमाद्रौभविष्ये॥ ॥
युधिष्ठिरउवाच॥ ॥संपूर्णतामनुष्ठानं व्रतानांनुजनार्दन॥ कुरुप्रसादेगुत्पार्थमेतन्ने
वक्तुमर्हसि॥ श्रीकृष्णउवाच॥ ॥साधुसाधुरमहाबाहोकुरुराजयुधिष्ठिर॥रह
स्यानारहस्यंतकथयामिव्रतेतव॥संपूर्णताकृतायत्रतत्सम्यक्कृत्प्रदं॥यज्ञो
पान्नरिगिभिसवेत्संपूर्णकारकं॥अवश्यंतुच्चकर्तव्यंसंपूर्णफलकांक्षिभिः॥किं
विदुस्तं प्रमादेनयद्भूतं व्रतिनांस्थितं॥तत्संपूर्णंभवेत्सर्वं व्रतेनानेनपांडव॥यद्भूतंकिं
विदेवस्याव्रतविघ्नविनाशनं॥तत्संपूर्णंभवमेसाध्यं सत्यं सत्यं न संशयः॥कांच
नरूप्यकरूपंशिल्लिपनातुकघटापयेत्॥भयव्रतस्ययोदेवंतस्यरूपंविनिर्मितं॥
व्रतस्त्रीपुंसयोर्वाथप्रार्थयद्भूतं किल॥नरवनिष्यादितंकिंविदेवात्सर्वतथा
स्थितं॥द्विसृजंपंकजारुणं सौम्यप्रहसिताननां॥निष्यादितंशिल्लिपनाव्रतस्त्रि
नेवदिनेपुनः॥तन्नामेलुमनःप्रोसेन्नात्प्रणोविधिनागृहे॥स्नापयेत्सयसा
दध्नाघृतक्षौद्रसांबुबुभिः॥गंधचंदनपुष्पैस्तुश्रवणं कुर्यात्सिमाहितं॥

श्री
२४

तो यपूर्णस्य कुंभस्य मुरवे विन्यस्य देवतां ॥ धूपदीपाक्षतैव स्त्रैरलै बहूपकारकैः ॥ अर्घ्यं प्र
दद्यात्तद्देवं मंत्रेणानेन सर्वदा ॥ पांडव ॥ उपासनस्य दानस्य प्रायाश्चित्तं कृतं जले ॥ श्रा
रणं वः प्रसन्नस्यः कुरुद्वाद्य द्यां पुनः ॥ प्रसन्नो भवतीत्यभिन्नवयं व्रतस्य च ॥
कुरु प्रासादं संपूर्णं व्रतं संजायतां मम ॥ यज्ञशिदंतपशिदं यशिदं यज्ञकर्मणि ॥ तस्म
वं त्वत्प्रासादेन संपूर्णं जायतां मम ॥ पूर्वदक्षिणपेश्चानुत्तरे वबलिहरेत् ॥ उप
र्यधस्तात्सर्वेषु दिग्पालेषु नमो नमः ॥ इदमर्घ्यं निदं पाद्यं तेषुः सैष्यो नमो
नमः ॥ पादौ वजानुनी वै वरुटि शीर्षक वक्षसि ॥ कुक्षिं तु ददयं पृष्ठं वाक् वक्षुश्च
त्रिशोरुहात् ॥ पूजयित्वा स्य देवस्थततः पश्चात्स्नमापयेत् ॥ पूजितस्त्वं यथा शक्त्या
नमस्ते स्तु सुरीतमं ॥ इहीकामुष्मिका देवकार्यसिद्धिदिशस्त्वमे ॥ एवं स्नमाप
यित्वा तु देवैरुपविधानतः ॥ तन्मूर्तिं बहिजातिष्यो विधिवत्प्रतिपादयेत् ॥ स्त्रि
त्वापूर्वो मुरवो विप्रो गच्छियादूर्ध्वपाणिना ॥ विप्रहस्ते प्रयच्छे च ददाता वै वान्त
रामुखः ॥ मंत्रेणानेन कौतये साप वासप्रयत्नतः ॥ इदं व्रतं मया रं वड कृतमासी

व्रतार्कपरि०

२५

पुरादिज ॥ तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु तव मूर्ति प्रधानतः ॥ ब्राह्मणोऽपि प्रयत्नेन मंत्रेणा
णानेन तद्भूतं ॥ वाक्यपूर्णमतः पूजाव्रतेनानेन तेषु पुरा ॥ संपूर्णस्यास्य सादिनतव पू
णामनोरथाः ॥ ब्राह्मणाय स्रभोषंते तन्मन्यंते दिवोकसः ॥ सर्वदेवमया विप्रा
नतद्वनमन्यथा ॥ जलधीः क्षीरतांतीतः पावकः सर्वपक्षतां ॥ सहस्रनेत्रः डा
क्रोपिकृतो विप्रेर्महात्मभिः ॥ ब्राह्मणानां तु वचना ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ अ
श्वमेधफलं तस्य साग्रं लभतेनात्र संशयः ॥ व्यासव्यात्मो वचनापराशरव
सिष्ययोः ॥ गर्गगौतमधोम्यात्रिवासी चान्दिरसस्तथा ॥ वचना नारदादी
नां पूर्णं भवतु मे व्रतं ॥ एवं विधि विधानेन गृहीत्वा ब्राह्मणो व्रजतु ॥ दाता तस्य
प्रयेत्सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं स्वयं ॥ ततः पंचमहायज्ञानिर्वपेद्गजनादिकं ॥ एवं यः
कुरुते मन्त्रयाव्रतमेतन्नरोत्तम ॥ तस्य संपूर्णतां याति तद्भूतं यत्पुरा कृतं ॥ एवं संपूर्ण
तां याति प्रसन्नो व्रतदेवतो ॥ भग्नानियानिमदमोहवशाद्गृहीत्वा जन्मांतरेष्वपि नरेण स
मत्तरेण संपूर्णपूजनपरस्य पुरो भवति सर्वव्रतानि पविर्पूर्णफलप्रदानि ॥ ॥ इति व्रतार्क भग्नव्रतसमाप्तं ॥ ॥
॥ इति भविष्योत्तरपुराणे भग्नव्रतसंपूर्णं ॥ ॥ इति व्रतार्क परिभाषा समाप्तः ॥ ॥ १७ ॥

श्री
२५

Missing page - ^{17,18}~~20,21~~